

วิกฤต COVID-19 เพิ่มความเหลื่อมล้ำทางสังคมในประเทศไทย

ผศ.ดร.พรรณปพร ลีวีโรจน์¹

Received 25th December, 2021

Revised 29th December, 2021

Accepted 30th December, 2021

บทคัดย่อ

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมในประเทศไทยนั้นเป็นปัญหาเรื้อรังที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน และเมื่อมีการระบาดของโควิด-19 ขึ้นก็ยิ่งเพิ่มความเหลื่อมล้ำทางสังคมขึ้นไปอีกอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มคนจนหรือกลุ่มเปราะบางทางสังคม จะได้รับผลกระทบมากที่สุด เพราะขาดรายได้เนื่องจากมาตรการ Lock down จึงไม่สามารถทำงานรายวันได้ รวมทั้งการปิดตัวของธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลาง และการสร้างชีวิต New Normal หลังจากการระบาดของโควิด-19 ยิ่งตอกย้ำความเหลื่อมล้ำทางสังคมในหลากหลายมิติเพิ่มมากขึ้น เช่น การประกอบอาชีพ รายได้ สุขภาพและการศึกษา อย่างไรก็ตามวิกฤตครั้งนี้อาจเป็นโอกาสที่ดี ทำให้ประชาชนสังคมได้ตระหนักถึงความสำคัญของความเหลื่อมล้ำมากขึ้น และมองเห็นช่องว่างของระบบสวัสดิการของรัฐในกลุ่มนี้มากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายและมาตรการต่างๆ ที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม เพื่อบรรลุนโยบายยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในช่วง 5 ปี ต่อจากนี้ไปให้ลุล่วงไปได้

คำสำคัญ: ความเหลื่อมล้ำทางสังคม, โควิด-19, วิกฤตในประเทศไทย

¹ อาจารย์คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

The COVID-19 crisis has increased social inequality in Thailand.

Panpaporn leevirpj

Abstract

Social inequality in Thailand is a long-standing chronic problem with the outbreak of COVID-19, the social inequalities are increasing even more, especially poor or socially vulnerable groups will be most affected by lack of income due to lock down measures, thus unable to perform daily work, including the closure of small and med-sized businesses and creating a New Normal life after the Covid-19 outbreak. It further reinforces the social inequality in many dimensions, such as occupation, income, health and education. However, this crisis can be a great opportunity for social work. As it has made civil society more focused on the problem of inequality and see more of the gaps in the state welfare system that help achieve a change in the direction that facilitates the advocacy of policies and measures to address social inequality problems for attaining the strategy of creating fairness and reducing inequality over the next 5 years.

Keywords: Social Inequality, COVID-19, Crisis in Thailand

บทนำ

สหประชาชาติได้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาสังคมโลก จากทศวรรษที่ผ่านมา 8 ประเด็น คือ การขจัดความยากจน ความหิวโหย โรคภัยไข้เจ็บ ความเท่าเทียมกันทางด้านเพศ การเข้าถึงน้ำที่สะอาดและสุขาภิบาลที่ดี การลดการตายแรกเกิด การส่งเสริมสุขภาพของแม่และการเข้าถึงการศึกษาขั้นพื้นฐาน และได้สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2558 จากนั้นได้มีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับสังคมโลก ที่นำไปใช้ในทศวรรษต่อไปนั้น ประกอบด้วย 17 ประเด็น โดยได้เพิ่มในประเด็นของความเหลื่อมล้ำทางสังคม ให้เป็นประเด็นที่สำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ให้เป็นประเด็นหนึ่งของการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมโลก (IIED, 2016) สำหรับประเทศไทยก็ได้มีการดำเนินการพัฒนาประเทศ ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา ตามกำหนดของสหประชาชาติเช่นกัน โดยสามารถดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นได้ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การส่งเสริมให้มิ้งานทำ มีความมั่นคงในอาชีพและรายได้ การศึกษา การสาธารณสุข การส่งเสริมการสร้างอาชีพให้เกิดรายได้ นอกจากนี้ยังมีการแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้บรรเทาเบาบางลง เช่น การลดปัญหาความยากจน ความสามารถเข้าถึงบริการทางสังคมและสาธารณสุขได้ เป็นต้น อันเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนเพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมให้ลดน้อยลงไป ถึงอย่างไรก็ตามยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในช่วง 5 ปี ที่ให้ความสำคัญกับการยกระดับคุณภาพบริการทางสังคมให้ทั่วถึง และการช่วยลดความเหลื่อมล้ำที่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างในสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติ, 2555) ถึงอย่างไรก็ตามปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ในกลุ่มประชากรต่างๆ ยังคงมีอยู่อย่างมาก เช่น ความเหลื่อมล้ำในรายได้ การเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพ การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางในสังคม เช่น เด็ก ผู้หญิง ผู้พิการ ผู้สูงอายุ คนเร่ร่อน คนไร้บ้าน หรือแม้กระทั่งผู้ติดเชื้อไวรัสโควิด 19 เป็นต้น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยยังคงมีอยู่และทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อมีสถานการณ์วิกฤต COVID-19 (Coronavirus Disease 2019) ที่เริ่มระบาด ครั้งแรกที่เมืองอู่ฮั่น เมืองหลวงของมณฑลหูเป่ย์ ภาคกลางของประเทศจีนตั้งแต่วันที่ 30 ธันวาคม 2562 อู่ฮั่นเป็นเมืองใหญ่มีผู้นอนอาศัยกันหนาแน่น จึงทำให้มีการระบาดของโรครุนแรงและแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็ว และไม่สามารถดูแลรักษาได้ทันทั่วถึง จึงทำให้มีคนป่วยหนักและตายจำนวนมาก จนต้องปิดเมืองแต่อย่างไรก็ตามก็ไม่สามารถยับยั้งโรคที่กำลังระบาดอยู่ได้ ทำให้โรคได้ขยายความรุนแรงไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ในหลายประเทศทั่วโลก

องค์การอนามัยโลก (WHO) จึงได้ประกาศให้ COVID-19 เป็นการระบาดใหญ่ (Pandemic) เมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2563 ส่งผลให้จำนวนผู้ป่วยและผู้เสียชีวิตเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั่วโลก จำนวน 44,813,744 ราย มีอาการรุนแรง 81,261 ราย เสียชีวิต 1,179,974 ราย โดยประเทศที่มีจำนวนผู้ป่วยยืนยัน 10 อันดับแรก ได้แก่ สหรัฐอเมริกา 9,121,800 ราย อินเดีย 8,041,051 ราย บราซิล 5,469,755 ราย รัสเซีย 1,581,693 ราย ฝรั่งเศส 1,235,132 ราย สเปน 1,194,681 ราย อาร์เจนตินา 1,130,533 ราย โคลอมเบีย 1,041,935 ราย สหราชอาณาจักร 942,275 ราย และเม็กซิโก 906,863 ราย ส่วนจีนเป็นอันดับที่ 55 มีจำนวนผู้ป่วย 91,272 ราย จากรายงานผู้ป่วยยืนยันทั่วโลก

วันที่ 29 ตุลาคม 2563 วิกฤต COVID-19 ครั้งนี้ทำให้เศรษฐกิจในหลายประเทศทั่วโลกตกต่ำอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ปีซีพีได้สำรวจ พบว่า วิกฤต COVID-19 ส่งผลกระทบต่อประเทศยากจนมากที่สุด และส่งผลให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เป็นอยู่นั้นเลวร้ายลงไปอีก โดยคนในเคนยา 91%, ไทย 81%, ไนจีเรีย 80%, แอฟริกาใต้ 77%, อินโดนีเซีย 76%, และเวียดนาม 74% มีแนวโน้มมากที่สุดที่จะได้รับผลกระทบทางการเงิน (กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, 2563) อดีตเคยมีการระบาดลักษณะที่คล้ายกับ COVID - 19 คือ การเกิดโรค SARS (พ.ศ. 2545) และ MERS (พ.ศ. 2557) ซึ่งทั้งสองโรคนั้นผู้ป่วยมีอาการหนักทั้งหมดและต้องอยู่ในโรงพยาบาล จึงจัดการกับการแพร่ระบาดของโรคได้ไม่ยากนัก ส่วนผู้ป่วยโรค COVID - 19 ที่แพร่เชื้อ มีทั้งผู้ที่มีอาการน้อยหรืออาจไม่มีอาการ นอกเหนือจากผู้มีอาการหนักซึ่งมีน้อยกว่ามาก จึงจัดการควบคุมการระบาดได้ยากกว่า (มหาวิทยาลัยมหิดล, 2563) แม้ว่าเชื้อโคโรนาไวรัสจะระบาดไปแทบทุกประเทศทั่วโลก และในทุกกลุ่มประชากรอย่างเสมอภาคกัน ไม่ว่าจะคนรวยหรือคนจน แต่ผลกระทบกลับเกิดขึ้นไม่เท่าเทียมกัน นั้นแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำอย่างชัดเจน เช่น ผลการศึกษาขององค์การการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) พบว่า ทุกๆ ครั้งหลังเกิดโรคระบาด จะยิ่งทำให้ความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน ยังมีช่องว่างห่างกันมากขึ้น และในวิกฤต Covid-19 นี้ก็จะเป็นเช่นเดียวกัน (รพีพัฒน์ อิงคสิทธิ์, 2563) ประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่รุนแรงเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ทั่วโลก ถึงแม้ว่าประเทศไทยสามารถควบคุมการแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้ดีเป็นอันดับต้นๆ ของโลก แต่ก็ยังต้องเผชิญกับผลกระทบทางด้านสังคมและเศรษฐกิจจอย่างรุนแรงที่สุดในรอบหลายปี

โดยประชาชนทุกคนได้รับผลกระทบทั่วหน้า ไม่ว่าจะอายุเท่าไร เพศใด รวยหรือจนล้วนได้รับผลกระทบ แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นในกลุ่มคนจนและเปราะบางในสังคมมีความรุนแรงมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ดังนั้น สถานการณ์ของวิกฤต COVID-19 นั้นเป็นตัวตอกย้ำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมมีความรุนแรงขึ้นในทุกมิติ ที่เป็นปัญหาเรื้อรังของสังคมไทยอันยาวนาน ยิ่งประทุความรุนแรงมากขึ้นที่เป็นต้นเหตุของปัญหาต่าง ๆ เช่น เป็นปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคมและการเมือง ความขัดแย้งในสังคม การกระทำผิดกฎหมายในรูปแบบต่าง ๆ เช่น อาชญากรรม การขายบริการทางเพศ เป็นต้น กลายเป็นวังวนแห่งปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและ เชิงสถาบันอื่นๆ ของไทย ฉะนั้นความเหลื่อมล้ำจึงเป็นประเด็นที่ต้องมีการแก้ไขอย่างเร่งด่วนและจริงจัง มิฉะนั้นปัญหาความเหลื่อมล้ำจะทวีความรุนแรงมากขึ้นในอนาคต ดังนั้นบทความนี้จึงต้องการที่จะขยายปมปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เป็นประเด็นสำคัญส่งผลกระทบหลายมิติ หลังเกิดวิกฤต COVID-19 และเป็นปัจจัยเสี่ยงทำให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาในอนาคต ฉะนั้น เพื่อทำความเข้าใจวิกฤต COVID-19 ส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้มากขึ้นอย่างไร เรามาทำความเข้าใจว่าความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นอย่างไร ดังนี้

ความหมายความเหลื่อมล้ำทางสังคม

เมื่อกล่าวถึงความเหลื่อมล้ำ คนส่วนใหญ่มักจะคิดถึงความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ความจริงแล้วความเหลื่อมล้ำยังมีความเหลื่อมล้ำในด้านอื่นๆ อีก เช่น ความไม่เท่าเทียมกัน ความไม่เสมอภาค (Inequality, Disparity) ความแตกต่างกัน แบ่งแยก มีช่องว่างระหว่างกลุ่มชนชั้นในการเข้าถึงโอกาส หรือกลุ่มบุคคลในสังคมมีบางสิ่งที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมนั้นมาจากหลากหลายสาเหตุ เช่น ต้นทุนทางสังคมไม่เท่ากัน โอกาสการเข้าถึง

การศึกษา การเข้าถึงการรักษาพยาบาล การเข้าถึงสวัสดิการต่าง ๆ ความเชื่อ เศรษฐกิจและชนชั้นทางสังคม เป็นต้น ความเหลื่อมล้ำทางสังคมแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ คือ ความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายความมั่งคั่ง รายได้ และทรัพย์สินการถือครองที่ดิน เช่น ความแตกต่างของการกระจายรายได้ของคนจนกับคนรวย ที่มีความแตกต่างกันมาก สามารถดูได้จากรายได้เฉลี่ยต่อคน คนส่วนใหญ่ในสังคมเป็นผู้มีรายได้น้อย มีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการกินและใช้จ่ายในแต่ละวันเท่านั้น

2. ความเหลื่อมล้ำทางสังคม คือ โอกาสการเข้าถึงบริการสาธารณะ การจัดสรรและกระจายทรัพยากรและบริการของภาครัฐ เช่น การศึกษา สาธารณสุข การใช้ชีวิต การถูกเหยียดหยามกัน ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมนั้น มักจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเสมอ จะเห็นได้จากการที่คนไทยใช้เงินเป็นตัวแบ่งฐานะทางสังคม

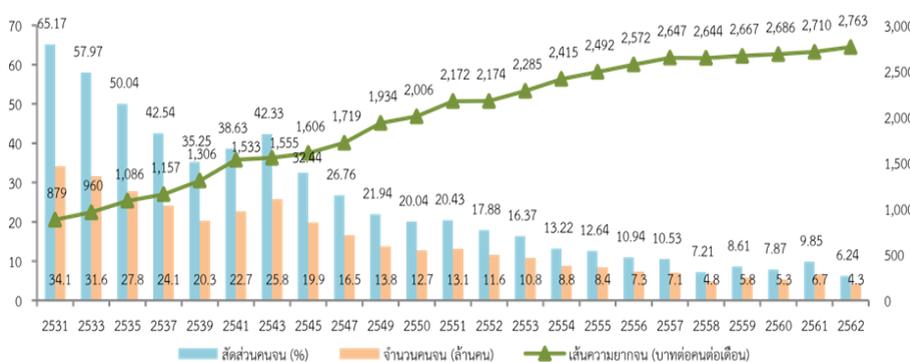
3. ความเหลื่อมล้ำทางด้านความยุติธรรม เป็นการพิจารณาความไม่เท่าเทียมกันทางสิทธิและโอกาสการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชน

4. ความเหลื่อมล้ำทางการเมือง เป็นความเหลื่อมล้ำของอำนาจต่อรองทางการเมือง และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองและกำหนดนโยบาย

ฉะนั้น ความเหลื่อมล้ำมีหลายมิติ คือ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ความเหลื่อมล้ำทางด้านความยุติธรรม และความเหลื่อมล้ำทางการเมือง ในบทความนี้จะให้ความสำคัญของความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นหลัก ได้แก่ ขาดโอกาสการเข้าถึงบริการต่างๆ การเข้าถึงการศึกษา สุขภาพ เทคโนโลยี การประกอบอาชีพที่มีคุณภาพ เนื่องจากปัญหาความยากจน แล้วความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ผ่านมาเป็นอย่างไร และเมื่อเกิดวิกฤต COVID-19 ยิ่งส่งผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้มากขึ้นอย่างไร ดังต่อไปนี้

เส้นทางความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย

1. ความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยและคนจน แนวคิดความต้องการขจัดความยากจนเป็นเป้าหมายระดับโลก ที่รัฐบาลและองค์กรระหว่างประเทศให้ความสำคัญอย่างมาก ตั้งแต่วิกฤตต้มยำกุ้ง พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา แต่สัดส่วนของคนจนทั่วโลกลดลงอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน เมื่อเกิดวิกฤต COVID-19 ทำให้คนจนเพิ่มมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ในปี 2563 ไทยเรามีกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากแรงงานในระบบ 17.14 ล้านคน และแรงงานนอกระบบ 20.34 ล้านคน ซึ่งอาจส่งผลให้สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของประเทศไทยมีแนวโน้มสูงขึ้นๆ ที่ซ้ำเติมความยากจนและความเหลื่อมล้ำที่เป็นอยู่เดิมแล้ว (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563) ดังกราฟต่อไปนี้

ที่มา: รายงานสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2563)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเส้นความยากจนและความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย มีแนวโน้มที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน และเป็นปัญหาเรื้อรังยากจะแก้ไขให้ลดลงได้ เมื่อพิจารณาระหว่างปี 2556-2561 คนจนในไทยเพิ่มขึ้นจาก 7.2% เป็น 9.8% โดยเพิ่มขึ้นจาก 4.85 ล้านคน มาเป็นมากกว่า 6.7 ล้านคน ตัวเลขนี้สะท้อนภาพให้เห็นว่าความสำเร็จในการลดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ จากการเติบโตของเศรษฐกิจในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา เริ่มถึงจุดที่จะไปต่อได้ยาก หรือถึงจุดที่จะเริ่มกลับกลายเป็นปัญหาขึ้นมาอีกครั้ง (ThaiPublica, 2021) อีกทั้งในปี 2563 จากนี้เป็นต้นไปประเทศไทยกำลังเผชิญกับการระบาดของไวรัสโควิด และยังพบการกลายพันธุ์ชนิดใหม่ ๆ ขึ้นอย่างต่อเนื่อง ยิ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยและเส้นความยากจนอย่างมาก เพราะ KKP Research ระบุว่าเมื่อต้นปี 2021 ที่ผ่านมา ธนาคารโลก (World bank) รายงานว่าการระบาดของโควิด-19 ทำให้ประเทศไทยมีผู้ที่เสี่ยงที่จะมีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน หรือระดับรายได้ไม่เพียงพอที่จะใช้ในชีวิตรประจำวันเพิ่มขึ้นอีก 1.5 ล้านคน สะท้อนถึงความเปราะบางของครัวเรือนไทยต่อภาวะวิกฤติและส่งผลกระทบต่อประชาชนกลุ่มที่เปราะบางมากที่สุด และยิ่งตอกย้ำความเหลื่อมล้ำที่มีอยู่ในสังคม (องค์การสหประชาชาติประเทศไทย, 2563) เกิดความไม่เท่าเทียมกันหลายด้าน เช่น การเข้าถึงบริการทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงที่รัฐจัดให้ โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางทางสังคม ฉะนั้นเส้นความยากจนและความเหลื่อมล้ำเดิมมีความรุนแรงอยู่แล้ว เมื่อเกิดปัญหาวิกฤต COVID-19 จะยังมีแนวโน้มทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

2. ความเหลื่อมล้ำด้านการประกอบอาชีพและรายได้ ในวิกฤติโควิด-19 ที่เริ่มมาตั้งแต่ปลายปี 2562 เมื่อโรค COVID-19 ได้แพร่ระบาดขึ้นรัฐบาลได้ประกาศมาตรการต่าง ๆ ในการควบคุม

โรค เช่น การเว้นระยะห่างทางสังคม (social distancing) การใช้เคอร์ฟิว (curfew) ห้ามออกนอกสถานที่ในเวลาที่กำหนด การใช้ พ.ร.ก.ฉุกเฉิน การปิดสถานที่ต่างๆ เช่น ห้างสรรพสินค้า สถานศึกษา สถานบันเทิง ฯลฯ เพื่อลดการแพร่ระบาดของโรค ทำให้ประชากรไม่สามารถออกไปทำงานหาเลี้ยงชีพได้ตามปกติ จึงขาดรายได้หรือตกงานทันที เพราะเมื่อสั่งปิดกิจการชั่วคราว มีหลายธุรกิจจำนวนมากได้รับผลกระทบโดยตรงจากวิกฤตครั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจร้านอาหาร ธุรกิจค้าขาย ธุรกิจท่องเที่ยว บริษัทและห้างร้าน ฯลฯ จำนวนมากต้องหยุดประกอบกิจการชั่วคราวหรือถาวรจำนวน 35,068 แห่งทั่วประเทศ กรุงเทพมหานคร และปริมณฑล 3,970 แห่ง รวมถึงหาบเร่และแผงลอย ที่เป็นผลจากมาตรการปิดเมืองนี้ ทำให้มีการเพิ่มขึ้นของการว่างงานจากปีที่ผ่านมา มาจากการปิดตัวอย่างมากของอุตสาหกรรม (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2563) กลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบและเดือดร้อนมากจากมาตรการในครั้งนี้ โดยเฉพาะกลุ่มคนจนและกลุ่มเปราะบาง มักอยู่ในแรงงานนอกระบบ หรือพนักงานบริษัท หาเช้ากินค่ำ มีรายได้เป็นรายวันรวมทั้งลูกจ้าง อาชีพรับจ้างทั่วไป ค้าขายหาบเร่แผงลอย ล้วนเป็นกลุ่มเปราะบางที่มักได้รับผลกระทบโดยตรงจากสถานการณ์โควิด-19 มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เพราะส่วนใหญ่เป็นอาชีพที่ไม่สามารถ work from home ได้ ปรับเปลี่ยนสถานที่ทำงานได้ยาก กลุ่มเปราะบางส่วนใหญ่มักจะทำประกอบอาชีพในภาคธุรกิจ ที่มีความจำเป็นต้องทำงานในสถานประกอบการ เช่น ธุรกิจบันเทิง ธุรกิจท่องเที่ยว ธุรกิจอุตสาหกรรม เมื่อมาตรการปิดเมืองจึงมีโอกาที่จะตกงาน ถูกให้พักงาน สูญเสียรายได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ อีกทั้งแรงงานรายได้น้อยยังมักไม่มีเงินเก็บออมมากพอและไม่มียกยัดอื่น ๆ ที่สามารถสร้างรายได้ทดแทนได้ สำหรับผู้มีทักษะสูงสามารถ

ทำงานธุรกิจออนไลน์ทดแทนได้ แต่กลุ่มนี้ไม่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัลได้ ไม่มีความรู้ทักษะด้าน IT ไม่มีคอมพิวเตอร์ มือถือหรืออินเทอร์เน็ต ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีนี้ ความไม่เท่าเทียมกันด้านดิจิทัล (digital divide) ไม่ว่าจะเป็น การเข้าถึงอุปกรณ์ สื่อสารดิจิทัล คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ที่แตกต่างกัน ยิ่งทำให้กลุ่มคนที่ไม่สามารถเข้าถึงและขาดทักษะทางดิจิทัล และจะมีแนวโน้มมีรายได้น้อย ยิ่งถูกทิ้งห่างออกไปทั้งในด้านโอกาสในการสร้างอาชีพและรายได้ และโอกาสในการเรียนรู้และแข่งขัน

จึงทำให้กลุ่มนี้มีความเสี่ยงต่อการไม่มีงานทำและขาดรายได้ โดยธนาคารโลกประเมินว่า จะมีคนจนใหม่เพิ่มขึ้นทันที 11 ล้านคน จะมี 25 ล้านคนต้องตกงาน ส่วนในประเทศไทย มีแรงงานนอกระบบกว่า 20 ล้านคน เป็นครึ่งหนึ่งของแรงงานในประเทศและทั้งหมดนี้ไม่อยู่ในระบบประกันสังคม จึงต้องมาหามาตรการต่างๆ ของรัฐ ให้เข้าถึงทุกคน

100,000

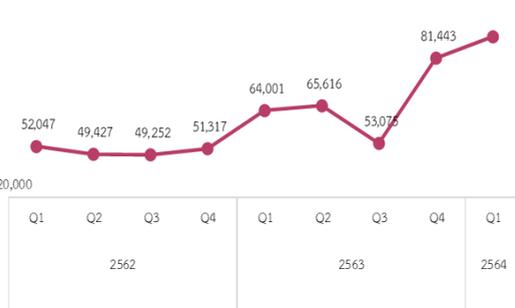
88,575

80,000

60,000

40,000

20,000

อย่างทั่วถึงหรือไม่ (กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2563) แต่สำหรับคนจน คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดหรือสลัม แรงงานอพยพที่เช่าห้องอยู่รวมกันหลายๆ คนต่อห้อง และนักโทษ การเว้นระยะห่างทำได้ ยากหรือไม่ได้เลย นอกจากนี้ ที่อยู่อาศัยยังคับแคบหรือแออัด ไม่มั่นคงปลอดภัยจากโรค เช่น ชุมชนแออัด ที่ไม่เอื้อต่อการกักตัวอยู่บ้านและเว้นระยะห่างได้ตามนโยบายของรัฐบาล รวมทั้งสถานที่ที่ไม่เอื้ออำนวยในการทำงานหรืออยู่ในบ้านที่แออัดได้ตลอดเวลา ทำให้ขาดรายได้ทันที หรือเกิดภาวะ income shock ส่งผลต่อรายได้และปัญหาต่างๆ ตามมา ในปี 2563 มีภาวะการว่างงานมากขึ้นตั้งแต่เดือนเมษายน ที่เกิดจากสถานที่ทำงานเล็ก/หยุด/ปิดกิจการหรือหมดสัญญาจ้าง โดยอัตราการว่างงานเพิ่มขึ้นจากช่วงครึ่งหลังของปี 2563 หลังจากการแพร่ระบาด COVID-19 ระลอกสอง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564) โดยแสดงอัตราการว่างงาน ดังกราฟต่อไปนี้

เมื่อเกิดโควิด-19 ระบบตลาดแรงงานได้ปรับเปลี่ยนการทำงานมาเป็นแบบ online แต่คนจนและกลุ่มเปราะบาง มีทักษะระดับต่ำหรือทักษะระดับกลาง ไม่มีความพร้อมด้านทักษะเทคโนโลยีดิจิทัลหรือการขาดเครื่องมืออุปกรณ์ ทำให้แรงงานกลุ่มนี้มีความเสี่ยงต่อการไม่มีงานทำอีก ทำให้ความสามารถในการเข้าถึงสินเชื่อในระบบน้อยกว่า การเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือจากภาครัฐก็เป็นไป

อย่างไม่ทั่วถึง ทำให้คนจนและกลุ่มเปราะบางที่ได้รับผลกระทบอย่างหนัก อาจจะต้องขายสินทรัพย์หรือก่อหนี้สินเพิ่มขึ้น จึงได้เพิ่มความเสี่ยงให้คนจนจากเดิมอยู่แล้ว ได้ถูกทำให้จมลงสู่ความยากจนลงไปอีก ที่ส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมมีความรุนแรงขึ้น วิกฤตโควิดจึงได้เพิ่มความเสี่ยงให้คนจนอยู่แล้ว สินทรัพย์หดหาย รายได้ลดลง และทำให้ความเหลื่อมล้ำทางรายได้รุนแรงและจำนวนมากขึ้น

เพราะแรงงานนอกระบบในประเทศไทยมีมากกว่าครึ่งของประเทศ และไม่สามารถเข้าสู่โครงข่ายความคุ้มครองทางสังคมได้ ไม่ได้อยู่ภายใต้มาตรการประกันสังคม

COVID-19 รุนแรงขึ้นมาในระลอกแรกในช่วงมีนาคม 2563 ก่อนจะผ่อนแรงลงไปและย้อนกลับมารุนแรงกว่าเดิมในระลอกปัจจุบันและยังไม่มีทีท่าว่าจะชะลอตัวลงเลยนั้น และอาจยังอยู่ในโลกนี้อีกยาวนาน จึงทำให้งานหลายอย่างมีแนวโน้มใช้เครื่องจักรและหุ่นยนต์มาแทนที่แรงงานเร็วกว่าที่คาดไว้ ยิ่งซ้ำเติมของการตกงาน และความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนห่างกันมากขึ้นๆ แต่ผู้เขียนเชื่อว่าสำหรับคนยากจนแล้วผลกระทบเหล่านี้จะมีความรุนแรงกว่า เพราะคนยากจนจะเป็นคนกลุ่มแรกที่ตกงานและมีความยากลำบากมากกว่าคนที่ฐานะดี นอกจากนั้นแล้วคนจนในเมืองใหญ่ๆ ของหลายประเทศที่ไม่สามารถทำงานอยู่กับบ้านได้ หรือทำงานออนไลน์ ที่ไม่ต้องเจอหรือติดต่อกับคนอื่นโดยตรงได้ คนเหล่านี้จำนวนมากต้องอาศัยการขนส่งสาธารณะ เช่น รถเมลล์หรือรถไฟใต้ดิน ซึ่งต้องเดินทางร่วมและอยู่ใกล้ชิดกับผู้อื่นโดยสารถคนอื่นๆ ทำให้มีความเสี่ยงต่อการติดเชื้อมากยิ่งขึ้น

3. ความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาพ ผลกระทบทางด้านสุขภาพในกลุ่มคนจนหรือกลุ่มเปราะบางก็จะมีมากกว่าคนรวย เนื่องจากอาการป่วยจาก COVID-19 มักร้ายแรงสำหรับผู้ป่วยที่มีสุขภาพไม่ดี ซึ่งโดยปกติคนกลุ่มนี้มักเป็นกลุ่มที่มีการดูแลตนเองสภาพแวดล้อม สุขภาพและโภชนาการต่ำกว่าคนทั่วไป ทำให้เป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะติด COVID-19 มากกว่ากลุ่มอื่นและจากการสำรวจยังพบว่าประชากรกลุ่มนี้เข้าถึงบริการทางการแพทย์ทำได้ยากลำบากมากขึ้น เพราะไม่สามารถเดินทางไปรับบริการได้ ซึ่งคนที่ไม่มีเงินเพียงพอสามารถไปหาแพทย์ได้ รวมถึงการเข้าไม่ถึงบริการสาธารณสุขทั้งในเชิงการให้ความรู้ การป้องกันและการรักษา โดยเฉพาะ

ผู้ที่ไม่อยู่ในระบบประกันสังคม ไม่มีบัตรประกันสุขภาพ ไม่มีการจ่ายเงินชดเชยว่างงาน เช่น คนไร้บ้าน ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ขาดสุขอนามัย และความรู้ในการดูแลตนเอง ใช้ชีวิตอยู่บนความเสี่ยงเป็นทุนเดิม จึงไม่ตระหนักในการป้องกันโรค ไม่มีสิทธิหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าและเข้าไม่ถึงบริการสุขภาพ เนื่องจากไม่มีบัตรประชาชนและการถูกตีตราทางสังคม (Social stigma) (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ), 2563)

นอกจากนั้นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้ที่สามารถเข้าถึงได้ แต่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสที่ขาดทั้งทักษะและการเข้าถึงเทคโนโลยีได้ จะไม่สามารถเข้าถึงความรู้ ข่าวสาร และบริการสาธารณสุขที่เกี่ยวข้องกับปัญหา COVID-19 ได้ รวมทั้งการเข้าถึงมาตรการต่างๆ จึงเป็นประเด็นท้าทายที่ต้องเร่งพัฒนาและแก้ไขในกลุ่มเปราะบางนี้ให้มีความสามารถเข้าถึงบริการได้เท่าเทียม เพื่อลดปัญหาการระบาดของ COVID-19 ทั้งนี้ปัญหาโควิดทำให้เด็กและเยาวชนต้องซึมซับปัญหาเข้าไปในจิตใจ ทั้งเรื่องที่หัวหน้าครอบครัวตกงานขาดรายได้ ไม่มีเงินซื้ออาหารที่มีคุณภาพ ทำให้เด็กขาดสารอาหาร จากการกินไม่ครบหมวดหมู่ ไม่ครบมื้อ บางครั้งกินไม่อิ่ม เห็นสภาพแวดล้อมใกล้ตัวที่มีอัตราผู้ป่วย และคนรอบตัวกลายเป็นกลุ่มเสี่ยงเพิ่มขึ้นส่งผลต่อสุขภาพจิต ที่อาจส่งผลการฆ่าตัวตาย การใช้สารเสพติด และการใช้ความรุนแรงในครอบครัวทั้งทางกาย จิตใจและทางเพศมากขึ้น

4. ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา วิกฤต COVID-19 นอกจากจะทำให้ความเหลื่อมล้ำทางรายได้สูงขึ้นแล้วความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาก็จะสูงขึ้นด้วย เพราะครอบครัวตกงาน หรือรายได้ลดลงทำให้ขาดรายได้จึงเป็นข้อจำกัดในการใช้จ่ายเพื่อเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว รวมถึงการศึกษาของบุตรหลานในครอบครัว บางครอบครัวต้องให้บุตรหลานหยุดเรียน เพราะไม่มีค่าเล่าเรียน หรือต้องพัก

การเรียนรู้เพื่อไปช่วยหารายได้อีกด้วย นอกจากนี้ กลุ่มคนจนหรือกลุ่มเปราะบางเป็นกลุ่มที่ขาดโอกาสในการเรียนอยู่แล้ว เมื่อวิกฤต COVID-19 มีมาตรการปิดเมือง (lock down) การสอนก็ต้องปรับเป็นออนไลน์ ที่ต้องเรียนออนไลน์ที่บ้าน ปัญหาที่ตามมาของกลุ่มเปราะบาง คือ ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันด้านดิจิทัล (digital divide) ในด้านการเรียน การสอนยุคโควิด-19 จะยิ่งส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำด้านคุณภาพการศึกษาเป็นปัญหารุนแรงขึ้น เพราะไม่มีอุปกรณ์การเรียน ขาดอินเทอร์เน็ตที่ดี และสถานที่อาจไม่เอื้ออำนวยต่อการเรียน ส่วนพ่อแม่ก็มักไม่พร้อมและไม่มีความรู้ที่เพียงพอในการสอน หรือร่วมทำกิจกรรมกับลูกที่บ้านได้ ดังนั้น วิกฤต COVID-19 มีผลกระทบต่อการศึกษาทั่วโลก จากรายงานของข้อมูลล่าสุดเมื่อกลางเดือนกรกฎาคมของสหประชาชาติ กล่าวว่า เด็กกว่า 1 พันล้านคนใน 160 ประเทศทั่วโลกไม่ได้รับโอกาสการศึกษาอย่างที่เคยมี ขณะที่เด็กอีกอย่างน้อย 40 ล้านคน ขาดการเข้าถึงระบบการศึกษาก่อนวัยเรียน และกลุ่มนักเรียนที่มีความบกพร่องทางร่างกาย กลุ่มน้อย ผู้พลัดถิ่น ล้วนเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะขาดโอกาสทางการศึกษาช่วงการระบาดของโควิด-19 นี้อย่างมาก ซ้ำเติมวิกฤตด้านการศึกษาช่วงก่อนโควิด โดยธนาคารโลกประเมินว่าจะมีเด็กกว่า 1,000 ล้านคน เป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะไม่ได้รับการศึกษา (กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2563) จึงทำให้ภาวะการเรียนรู้ของเด็กถดถอยกว่าปกติ ยิ่งทำให้คุณภาพการเรียนรู้ในภาพรวมตกต่ำลงไปกว่าเดิมอีกมาก เด็กกลุ่มเปราะบางจะมีความเสี่ยงสูงในการหลุดออกจากระบบการศึกษา เนื่องจากหลายครอบครัวขาดรายได้ จึงไม่มีค่าเล่าเรียน สำหรับเด็กและเยาวชนในชุมชนแออัดทุกแห่ง ล้วนสูญเสียสิทธิในทุกด้านอยู่แล้ว มีชีวิตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยง พัฒนาการถดถอย ขาดความคุ้มครอง และขาดโอกาสในสังคม ซึ่งที่ผ่านมาคนรายได้น้อยไม่สามารถเข้าถึง

การศึกษาที่มีคุณภาพได้อยู่แล้ว การเข้าถึงการศึกษา ยังมีความไม่เท่าเทียมกันอยู่สูงยิ่งสร้างปัญหาที่ทับถมมากขึ้น

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัย 3 ประเด็น คือ ด้านการประกอบอาชีพและรายได้ ด้านสุขภาพและด้านการศึกษา ที่เดิมมีปัญหาอยู่แล้ว และเมื่อเกิดปัญหาวิกฤต COVID-19 จะยังมีแนวโน้มของความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่รุนแรงมากขึ้น อย่างไรก็ตาม วิกฤต COVID-19 ครั้งนี้ได้สร้างให้คนเข้าใจและได้หันมามองเห็นปัญหาของความเหลื่อมล้ำ ที่ทำให้ทัศนคติของคนเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เอื้อต่อการผลักดันนโยบาย ในการแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยร่วมกัน วิกฤตครั้งนี้อาจเป็นโอกาสที่ดีในการลงมือผ่าตัดโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นใหม่และปัญหาเรื้อรังที่มีอยู่แล้วในครั้งเดียว เพื่อนำไปสู่ความเท่าเทียมและความเสมอภาคกันในสังคม ซึ่งต้องมีมาตรการในการกำกับดูแล ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 2563)

1. ลดความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา พัฒนาคุณภาพบุคลากรครูอาจารย์และการเรียนการสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนในชนบทและที่ห่างไกล นำเอาเทคโนโลยีมาใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางไกล ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้ประชาชนได้มีโอกาสเรียนรู้ทักษะใหม่หรือพัฒนาทักษะเดิมที่มีอยู่แล้วให้ทันกับโลกยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทักษะเกี่ยวกับเทคโนโลยีดิจิทัล

2. พัฒนาระบบการคุ้มครองทางสังคม จากวิกฤตที่ผ่านมาทำให้เห็นว่าประชาชนจำนวนมากยังมีการตกหล่นจากความช่วยเหลือจากรัฐ นอกจากนั้นระบบการคุ้มครองทางสังคมยังเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างดี ฉะนั้นภาครัฐควรเร่งพัฒนาระบบการคุ้มครองทาง

สังคมให้สามารถคุ้มครองประชาชนได้อย่างถ้วนหน้า
ให้ความช่วยเหลืออย่างทันถ่วงทีและเพียงพอ

3. ส่งเสริมการเข้าถึงบริการทางการเงิน
โดยสร้างกลไกจัดการความเสี่ยงเพื่อทำให้
ผู้ประกอบการรายเล็กและกลางสามารถบริหาร
จัดการความเสี่ยงในยามวิกฤตได้ ออกแบบ
ผลิตภัณฑ์สำหรับรายย่อยโดยอาศัยเทคโนโลยีที่
กำลังเติบโต เช่น การนำ FinTech มาช่วยลดความ
อสมมาตรทางข้อมูล (asymmetric information)
ระหว่างผู้ให้บริการทางการเงินและผู้ประกอบการ
SMEs หรือ การสนับสนุนโครงสร้าง Microfinance
ให้แข็งแกร่งขึ้น ซึ่งจะเสริมการเข้าถึงสินเชื่อการ
ประกอบการในอนาคต สร้างโอกาสสำหรับคน
รายได้น้อยในการเป็นผู้ประกอบการ

4. ปรับปรุงระบบภาษีให้สามารถกระจาย
รายได้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น มาตรการทาง
ภาษีเป็นอีกหนึ่งเครื่องมือสำคัญในการกระจาย
รายได้ แต่ในปัจจุบันยังมีช่องโหว่ในระบบให้คนรวย
จำนวนมากไม่ต้องเสียเงินได้หลายประเภท รัฐบาล
ควรแก้ไขกฎหมายเพื่อปิดช่องโหว่ต่างๆ ตลอดจน
ทบทวนมาตรการลดหย่อนภาษีที่เอื้อกับผู้มีรายได้สูง
และพัฒนาการจัดเก็บภาษีที่ดินและทรัพย์สินให้ม
ีความเหมาะสม

5. ปรับปรุงปัจจัยเชิงสถาบัน ลดการ
ผูกขาดของทุนใหญ่ในตลาดโดยการบังคับใช้
กฎหมายแข่งขันทางการค้าอย่างจริงจัง กระจาย
อำนาจการคลังและการเมืองสู่ท้องถิ่น สร้างความ
เข้มแข็งให้สื่อและภาคประชาชน รวมถึงปฏิรูป
กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเพื่อกำจัดปัญหา
คอร์รัปชันและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน
ในกระบวนการประชาธิปไตย อันนำไปสู่การ
ออกแบบนโยบายที่มีการคำนึงถึงผลประโยชน์ของ
คนทุกกลุ่มในสังคม

สรุป

ฉะนั้น ความเหลื่อมล้ำทางสังคมใน
ประเทศไทยที่อาจมีผลเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง
และมีความรุนแรงสูงขึ้นหลังจากการระบาดของโค
วิด-19 ส่งผลต่อความแตกต่างในทุนมนุษย์และทุน
กายภาพระหว่างคนจนและคนรวย เนื่องจากกลุ่ม
คนจนหรือกลุ่มเปราะบางทางสังคม หาเช้ากินค่ำ
เมื่อมีมาตรการ Lock down ทำให้ขาดรายได้ จาก
การปิดตัวของธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลางในช่วง
การระบาด ทำให้ขาดรายได้ หรือตกงาน ยิ่งคนจน
จะยิ่งขาดโอกาสมากกว่าคนอื่นๆ เนื่องจากมีรายได้
รายวัน เมื่อขาดงานก็ไม่มีรายได้ หรือทำงานใน
สถานประกอบการเล็กๆ เมื่อปิดเมืองก็ตกงาน ทำให้
บุตรหลานขาดโอกาสในการเข้าถึงระบบการศึกษา
ที่ต้องเรียน online ขาดอุปกรณ์การเรียน รวมถึง
ปัญหาสุขภาพ เนื่องจากไม่มีเงินเพียงพอหาซื้อ
อาหารรับประทานได้ และเป็นปัญหามากกว่ากลุ่ม
อื่นๆ รวมทั้งระดับความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้
การถือครองทรัพย์สิน ขาดโอกาสการเข้าถึงบริการ
อย่างไรก็ตามวิกฤตครั้งนี้อาจเป็นโอกาสที่ดีในการ
ทำงานสังคมสงเคราะห์ ที่คอยกระตุ้นให้ประชา
สังคมได้หันมาให้ความสำคัญกับปัญหาด้านความ
เหลื่อมล้ำ และช่องว่างของระบบสวัสดิการของรัฐ
สำหรับในกลุ่มนี้มากขึ้น โดยเป็นหน่วยสนับสนุน
ข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ สร้างทัศนคติคนใน
สังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เอื้อต่อ
การผลักดันนโยบายและมาตรการแก้ไขปัญหาความ
เหลื่อมล้ำทางสังคม เพื่อนำไปสู่ยุทธศาสตร์การสร้างความ
เป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในช่วง 5 ปีต่อ
จากนี้ไปให้ลุล่วงไปได้

บรรณานุกรม

- กมลวรรณ คารมปราชญ์ คลายแก้ว. (2562). *กระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในการทำงานของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเป็นเลิศในการบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลของทหารบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี ในความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมของประชาชน*. (รายงานผลการวิจัย). ม.ป.ท. : ม.ป.พ. กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ. (2564). *ฐานข้อมูลศูนย์บริการคนพิการทั่วไป*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก <https://docs.google.com>
- กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ. (2562). *แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ. 2560 - 2564*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก <http://web1.dep.go.th/?q=th/law>
- กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ. (2564). *สถิติข้อมูลคนพิการที่มีบัตรประจำตัวคนพิการ*. สืบค้นเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2564, จาก <http://ecard.dep.go.th>
- ฐิติรัตน์ ดิศโยธิน. (2550). *บทบาทองค์การบริหารส่วนตำบลที่มีต่อการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน กรณีศึกษา จังหวัดหนองคาย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สืบค้นจาก http://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:110682
- ฐิติวัจน์ ทองแก้ว, วิริยญา สุทธิกุล, และธีระวัฒน์ จันทิก. (2560). *ทัศนคติต่อคนพิการ : ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันหรือขวางกั้นการสร้างความเท่าเทียม*. *วารสารราชภัฏเพชรบูรณ์สาร*, ปีที่19 (ฉบับที่2), หน้า 19-36. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/jpcru/article/view/202890/141508>
- ณณิณี อินทร์จันทร์. (2557). *สวัสดิการการดูแลคนพิการในทัศนะผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ในองค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดเพชรบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก http://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:138391
- เมฆินทร์ เมธาวิกุล. (2557). *ศึกษารูปแบบและโครงสร้างการดำเนินงานของศูนย์บริการคนพิการ*. (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยสยาม. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก <https://dric.nrct.go.th/Search/ShowFulltext/2/279305>
- วิริยะ นามศิริพงศ์พันธุ์. (2563). *การปฏิรูปกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ*. *วารสารบัณฑิตศึกษานิติศาสตร์*, ปีที่13 (ฉบับที่4), หน้า 615. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/gradlawtjournal/article/view/239099/165837>
- ศิริวัฒน์ ชนาคุณ. (2560). *กระบวนการตัดสินใจซื้อกระเป๋าถือของผู้บริโภคในเขตจังหวัดสมุทรปราการ*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยกรุงเทพสุวรรณภูมิ. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก <https://doctemple.wordpress.com/category/mba/%e0%b8%81>
- ศุภชาติ กันควร. (2557). *การเตรียมความพร้อมก่อนการถ่ายโอนภารกิจ ศูนย์ 3 วย สาธารณสุขแห่งครอบครัวฯ สู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก http://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:93884

สำนักปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2558). *พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ. 2550 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2556*. สืบค้นเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2564, จาก <http://law.m-society.go.th/law2016/law/view/551>

อนุดตราง อนูเรือง. (2560). *การรับรู้ทัศนคติและการมีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ เขตราชบุรีบูรณะ กรุงเทพมหานคร*. (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2564, จาก http://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:143990

อัจฉรา อาษา. (2559). *การเข้าถึงบริการของคนพิการและผู้ดูแลคนพิการในศูนย์บริการคนพิการทั่วไปที่จัดตั้งในจังหวัดกำแพงเพชร*. (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สืบค้นเมื่อวันที่ 12 กันยายน 2564, จาก

https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:139504